

تبادل واژگانی در ترجمه متون دینی: چالش‌ها و راهکارها

علیرضا انوشیروانی

استادیار دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شیراز

تاریخ وصول: ۸۴/۱۰/۲۴

تاریخ تأیید نهایی: ۸۴/۱۱/۵

چکیده

بحث اصلی این مقاله، مطالعه و بررسی تبادل واژگانی و چالش‌ها و راهکارهای آن با تأکید بر ترجمه متون دینی است. بدین منظور، ابتدا چند تعریف از ترجمه ارائه گردیده و به اجزای تشکیل دهنده تبادل ترجمه‌ای، منجمله تبادل واژگانی، اشاره شده است. سپس آحاد تبادل واژگانی را برشمرده و چالش‌هایی را که مترجم در راه نیل بدان با آن‌ها روبروست نشان داده شده است. این تحقیق نشان می‌دهد که تبادل واژگانی، بطور کلی و اخص، در ترجمه متون مذهبی و دینی از چه پیچیدگی‌ها و ظرافت‌های فرهنگی برخوردار است که به وقت، حوصله و دانش فراوان نیاز دارد. در پایان، ضمن مرور راهکارهایی که صاحب‌نظران مختلف در این زمینه ارائه داده‌اند، چند رویکرد عملی برای حل این مشکل ارائه گردیده است.

واژه‌های کلیدی: تبادل واژگانی، تبادل ترجمه‌ای، ترجمه متون دینی و مذهبی، ترجمه قرآن مجید، مطالعه تطبیقی ترجمه‌های انگلیسی قرآن مجید.

۱- مقدمه

نگارنده این سطور، دو پژوهش مستقل و در عین حال مرتبط از نظر موضوعی را در طول سال‌های گذشته انجام داده است که یافته‌ها و نتایج آن‌ها به صورت دو مقاله پیاپی خواهد آمد. مقاله اول تحت عنوان «تبادل واژگانی در ترجمه متون دینی: چالش‌ها و راهکارها» تحقیقی است درباره مباحث نظری ترجمه، مشتمل بر تعریف ترجمه از دیدگاه زبانشناسی کاربردی، تبادل ترجمه‌ای و تبادل واژگانی، با عنایت به متون دینی که از بار ارزشی و فرهنگی خاصی برخوردارند. در پایان همین مقاله، راهبردهای پیشنهادی ترجمه پژوهان برجسته در زمینه تبادل واژگانی، نقد و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. مقاله دوم تحت عنوان «مطابقت تطبیقی تبادل واژگانی ترجمه‌های انگلیسی سوره حمد» تحقیقی کاربردی است که در آن ۶۳ ترجمه انگلیسی سوره حمد قرآن مجید، جمع‌آوری و تبادل واژگانی در این ترجمه‌ها به روش تطبیقی مورد مطالعه قرار گرفته است. اصول نظری مقاله اخیر، بر پایه نظریه‌هایی است که شرح آن در مقاله اول آمده است. آنچه در پیش روی دارید مقاله اول است.

۱-۱- تعریف‌های ترجمه

یوجین نایدا Eugene Nida، زبان‌شناس برجسته آمریکایی و سرپرست گروه ترجمه کتاب مقدس به زبان‌های زنده دنیا، و چارلز تیبیر Charles Taber ترجمه را چنین تعریف می‌کنند: «ترجمه عبارت است از بازآفرینی نزدیک‌ترین معادل طبیعی پیام زبان مبدأ در زبان مقصد، نخست از لحاظ معنایی و دوم از لحاظ سبک» (یوجین نایدا، ۱۹۸۲، ص ۱۲). از نظر نیومارک Newmark «ترجمه فنی است که تلاش می‌کند پیام نوشتاری و یا بیانی را در زبانی، جایگزین همان پیام و یا بیان در زبانی دیگر سازد. در انجام چنین کاری، مقداری از معنا به دلیل عوامل مختلف از دست می‌رود» (نیومارک، ۱۹۸۸ الف، ص ۷). کت فورد Catford ترجمه را چنین تعریف می‌کند: «ترجمه کنشی زبانی است که در فرایند آن، متنی در یک زبان، جایگزین متنی در زبان دیگر می‌شود» (فورد، ۱۹۶۵، ص ۱).

هیتم Hatim و میسون Mason به تکرار در انواع ترجمه، مانند ترجمه متون علمی و فنی، ادبی، حقوقی و مذهبی و حالات مختلف آن مانند ترجمه کتبی و شفاهی و به مباحثی همچون ترجمه لفظ به لفظ در مقابل ترجمه آزاد و یا صورت در مقابل معنا اشاره می‌کنند و نتیجه می‌گیرند که علیرغم تمام تفاوت‌هایی که بین زمینه‌ها و حالات مختلف ترجمه وجود دارد،

تبادل واژگانی در ترجمه متون دینی: چالش‌ها و راهکارها ۲۱

رشته واحدی همه آن‌ها را به هم پیوند می‌زند و آن موقعی است که ترجمه را چنین تعریف کنیم: «کنشی ارتباطی که سعی می‌کند از وراء مرزهای زبانی و فرهنگی کنش ارتباطی دیگری را بازگو نماید (ارتباطی که ممکن است به نیت و هدفی دیگر برای خوانندگان/ شنوندگان متفاوتی به کار گرفته شده باشد)» (هیتم و میسون، ۱۹۹۷، ص ۱).

وجه مشترک همه این تعاریف این است که پیام در زبان مبدأ با پیامی در زبان مقصد، آنچنان معادل‌سازی و هم‌تراز شود، تا بتواند معنا و تأثیری را که پیام برای خواننده زبان مبدأ داشته، به صورت طبیعی و روان به خواننده زبان مقصد منتقل کند. لطفی‌پور ساعدی این مطلب را از قول کت فورد (۱۹۶۵) چنین تعریف می‌کند:

«وظیفه مترجم عبارت است از فراهم آوردن شرایط و مهیا کردن زمینه‌ای که در آن نویسنده متن اصلی و خواننده زبان مقصد بتوانند با یکدیگر به تعامل و تأثیر متقابل بپردازند و چنین شرایط و زمینه‌ای موقعی مهیا می‌شود که متن زبان مقصد از نظر ارزش ارتباطی با متن زبان مبدأ «معادل» و «یکسان» باشد» (پورساعدی، ۱۳۷۱، ص ۷۹).

۱-۲- تعادل ترجمه‌ای

لطفی‌پور ساعدی (۱۳۷۱) اجزای تشکیل‌دهنده و عوامل موثر بر ارزش ارتباطی یک متن را تحت عنوان اجزای تعادل ترجمه‌ای در ۸ مقوله بر می‌شمارد:

(الف) واژگان Vocabulary، (ب) ساختار Structure، (ج) بافتار Texture، (د) معنای جمله - معنای کلام Sentence meaning vs Utterance meaning، (ه) گونه‌های زبانی Language Varieties، (و) پیش‌تصورات Presuppositions، (ز) تأثیر ادراکی Cognitive Effect، (ح) تأثیر ادبی Aesthetic Effect (همان).

۱-۳- تعادل واژگانی

مقاله حاضر به یکی از اجزای مهم تشکیل‌دهنده تعادل ترجمه‌ای^۱ یعنی معادل‌یابی واژگانی می‌پردازد. این مؤلفه از چند جهت حائز اهمیت است. اول آن‌که یک واژه در زبان مبدأ دارای مفاهیم ضمنی و اشاره‌ای متفاوتی است، به نحوی که انتخاب واژه‌های کاملاً هم‌معنا و مترادف، حتی در یک زبان واحد، کار دشواری است. دوم آن‌که اگر این واژه از ارزش

فرهنگی خاصی برخوردار باشد، انتقال همه لایه‌های معنایی آن به زبانی دیگر— بخصوص در مورد زبان‌های ناهمگون فرهنگی— بسیار مشکل‌تر می‌شود، و سوم آن‌که اگر این واژه دارای بار خاص دینی و اعتقادی باشد، معادل‌یابی عنصر واژگانی در زبان مقصد، آنچنان دقت و حساسیتی را می‌طلبد که گاه آن را تا مرز ترجمه‌ناپذیری واژه به پیش می‌برد.

مشکل اساسی و پیچیده مترجم متون مذهبی، یافتن معادل واژگانی برای مفهومی است که زبان مقصد برای بیان آن کلمه‌ای ندارد. این مشکل در واقع به تفاوت‌های بینشی و فرهنگی حاکم بر دو زبان مقصد و مبدأ برمی‌گردد که خود ناشی از شرایط محیط زندگی جغرافیایی و اجتماعی سخنوران هر زبانی است.

۲- هدف

پژوهش حاضر تلاشی است در تبیین نظریه‌های مربوط به تعادل واژگانی و ارائه چند راهکار عملی برای مترجم متون دینی به‌طور اعم و مترجم متون اسلامی به‌طور اخص.

۳- پیشینه تحقیق در زمینه بررسی ترجمه‌های انگلیسی قرآن مجید

در زمینه بررسی و مطالعه ترجمه‌های قرآن مجید به زبان انگلیسی، می‌توان به کتاب *کتابشناسی جهانی ترجمه‌ها و تفسیرهای چاپی قرآن مجید به شصت و پنج زبان (۱۵۱۵-۱۹۸۰)* ترجمه و نگارش محمد آصف فکرت (۱۳۷۳) اشاره کرد که در اصل توسط عصمت بینارک (Ismet Binark) و خالد ارن (Kalit Eren) فراهم گردیده است. این کتاب همانطور که از عنوان آن پیداست، فهرستی کتابشناسی است.^۱ فصل اول کتاب *تاریخ ترجمه قرآن در جهان*، تألیف و ترجمه جواد سلمانی‌زاده (۱۳۶۹) به بررسی تاریخی ده ترجمه انگلیسی قرآن

۱- محمد آصف فکرت شمار ترجمه‌های کامل قرآن به ۶۵ زبان دنیا را ۵۵۱ و شمار پاره‌ها و گزینش‌ها را ۸۸۳ نقل می‌کند، ترجمه‌های کامل ۸۲۹ بار و پاره‌ها و گزینش‌ها ۴۰۹ بار چاپ شده و رقم کلی ترجمه‌های قرآن مجید در این کتابشناسی ۲۶۷۲ عنوان است که شامل چاپ‌های اول، دوم، سوم و چاپ‌های بعدی می‌گردد (ص ۶۰). طبق امار اعلام شده توسط مرکز ترجمه قرآن مجید به زبان‌های خارجی در قم تا تاریخ ۷۸/۱۱/۲۲ (فوریه ۲۰۰۰) قرآن مجید توسط ۸۰۵ مترجم به ۸۶ زبان خارجی در ۳۱۳۳ مجلد ترجمه شده است که از آن میان ۱۴۷ مترجم به زبان اردو در ۶۹۱ مجلد، ۱۲۲ مترجم به زبان فارسی در ۳۲۹ مجلد و ۱۰۸ مترجم به زبان انگلیسی در ۴۲۱ مجلد، بیشترین تعداد را به خود اختصاص داده‌اند. برای اطلاعات بیشتر ر. ک. به «آمار اجمالی قرآن‌های مترجم به زبان‌های خارجی موجود در مرکز ترجمه قرآن مجید تا تاریخ ۷۸/۱۱/۲۲ در ترجمان وحی، سال سوم، ش دوم، اسفند ۱۳۷۸، ش پیاپی ۶، صص ۹۸-۱۰۰.

تعداد و ازگانی در ترجمه متون دینی: چالش‌ها و راهکارها ۲۳

می‌پردازد.^۱ قداویی Kidwai، قرآن پژوه پاکستانی، در مقاله‌ای که توسط علی حقی (۱۳۷۲) با عنوان «کتاب‌شناسی گزیده ترجمه‌های انگلیسی قرآن مجید» به فارسی ترجمه گردیده اطلاعات کتاب‌شناختی ۳۵ ترجمه کامل انگلیسی قرآن را ارائه می‌دهد.^۲ مفخر حسین‌خان Mofakhar Hussain Khan (۱۹۸۶) در مقاله دیگری با عنوان «ترجمه‌های انگلیسی قرآن مجید: مطالعه‌ای کتاب‌شناختی» به بررسی چند ترجمه دیگر انگلیسی قرآن مجید می‌پردازد.^۳ قداویی (۱۹۸۸) در مقاله دیگری با عنوان «نگرشی بر قرآن مفسر آربری»^۴ به برخی از اشتباهات آربری در ترجمه انگلیسی قرآن مجید اشاره می‌کند و نتیجه می‌گیرد که صحت ترجمه شرق‌شناس معروفی همچون آربری که تسلطی رشگ‌برانگیز بر ادبیات زبان و عرب داشته، هنوز محل تردید است. فیشر Fischer، قرآن پژوه آلمانی، در کتاب *ارزش ترجمه‌های موجود قرآن و سوره مسند*^۵ به بررسی مسائل کلی و اساسی ترجمه قرآن به زبان‌های اروپایی پرداخته و هیچ‌یک از آنان را به لحاظ زبان‌شناسی کامل نمی‌داند. وی برای تأیید ایرادهای خود به ترجمه انگلیسی سوره مسند (۱۱۱) در ترجمه‌های موجود استناد می‌کند.^۶

۱- این ده ترجمه عبارتند از ترجمه‌های جرج سیل George Sale، مارمادوک پیکنال Marmaduke Pickthall؛ ریچارد بل Richard Bell، آرتور آربری، Arthur Arberry، رینولد نیکلسن Reynold Nicholson، کلود سیوری Claude Savary، آلفرد گیوم Alfred Guillaume، ویلیام مویر William Muir، ادوارد لین Edward Lane و جین گانگنیزز Jean Gagniers.

۲- در این مقاله، نویسنده در سه بخش، این ترجمه‌ها را معرفی می‌کند: ترجمه‌های مسلمانان (۲۱ ترجمه)، ترجمه‌های غیرمسلمانان (قادیانی‌ها) (۷ ترجمه) و ترجمه‌های دیگری از قرآن به قلم غیرمسلمانان (۷ ترجمه).

۳- در این مقاله حسین‌خان مجموعاً ۳۶ ترجمه انگلیسی قرآن مجید را معرفی می‌کند که از آن میان ۲۵ جلد مستقیماً از زبان عربی و ۱۱ جلد دیگر از زبان اردو به انگلیسی ترجمه شده است.

۴- نگارنده پس از ترجمه این مقاله به فارسی، مقدمه‌ای درباره تاریخچه ترجمه قرآن مجید به زبان‌های لاتین و انگلیسی تدوین و به همراه توضیحاتی توسط شاهرخ محمدیگی آن را به چاپ رسانده است. رک. «نگاهی به قرآن مفسر آربری»، *وقف، میراث جاویدان*، ۴-۳ و ۶ (۱۳۷۷)، صص ۱۶-۷.

همچنین رک. به مقاله هارتموت بابزین Hartmut Bobzin که توسط نگارنده با عنوان «نظری اجمالی بر ترجمه‌های لاتینی قرآن مجید» ترجمه و در مجله *ترجمان وحی*، سال چهارم، شماره اول، شهریور ۱۳۷۹، شماره پیاپی ۷ به چاپ رسیده است.

5- Fischer, A. *Der Wert der Vorhandenen Koran- Übersetzungen und sure* 111, Leipzig, 1937.

۶- برای اطلاعات بیشتر رک. یوهان فوک Johan Fück، «درباره مسئله ترجمه قرآن» ترجمه مسعود منصوروی، *ترجمان وحی*، سال پنجم، شماره اول، شهریور ۱۳۸۰، پیاپی ۹، صص ۱۲۴-۱۲۱.

کریمی‌نیا (۱۳۷۸) در مقاله‌ای با عنوان «مارمادوک پیکتال: مترجم قرآن کریم به زبان انگلیسی» پس از نقل زندگی‌نامه کوتاهی از پیکتال اجمالاً به تأثیرپذیری وی از ترجمه مولانا محمدعلی و تأثیرگذاری او بر روی مترجمان بعدی می‌پردازد. محمدحسین روحانی (۱۳۷۳) در مقاله دیگری با عنوان «نمایشگاهان زیبایی اهورایی: معرفی ترجمه انگلیسی قرآن کریم، محمد مرمادوک پیکتال» معتقد است که ترجمه انگلیسی پیکتال بهترین یا یکی از بهترین ترجمه‌های قرآن به زبان انگلیسی است.

ابوالفضل عزتی (۱۳۵۳) در مقاله‌ای با عنوان «تحقیقی درباره اصطلاحات اسلامی و ترجمه آن‌ها به زبان انگلیسی»، از زبان انگلیسی به عنوان یکی از مهمترین زبان‌های بین‌المللی در معارف اسلامی اشاره می‌کند و به بررسی معادل‌های انگلیسی اصطلاحاتی همچون «فقه»، «اجتهاد»، و «جهاد» که جوزف شاخت Joseph Schacht در کتاب خود با عنوان فقه محمدی^۱ به‌کار برده، می‌پردازد. موسی احمدیان (۱۳۷۷) در مقاله‌ای با عنوان «نگاهی کوتاه به مشکلات معادل‌یابی اوقات شبانه‌روزی در ترجمه نام نمازهای روزانه به زبان انگلیسی» به تفاوت‌های ناشی از مشخصه‌های زبانی- فرهنگی دو زبان فارسی و انگلیسی اشاره می‌کند و نتیجه می‌گیرد که در ترجمه متون اسلامی و معادل‌یابی اصطلاحات اسلامی، نباید مطلق‌نگر بود.

نبیل ماتار Nabil Matar (۱۹۹۸) در مقاله‌اش با عنوان «آلکساندر راس و نخستین ترجمه انگلیسی قرآن کریم»^۲ معتقد است که راس عربی نمی‌دانست و در ترجمه‌اش که کاملاً برگرفته از ترجمه فرانسوی آندرو دویر Andrew du Ryer است نیت تیشیری و سیاسی داشته است. شلابیر Shellabear در مقاله‌ای با عنوان «آیا قرآن ترجمه جرج سیل قابل اعتماد است؟»^۳ به انتقادات سرور درباره ترجمه جرج سیل George Sale پاسخ می‌دهد و نشان می‌دهد که ترجمه سیل نسبتاً دقیق و مبتنی بر تفسیرهای متداول مفسران زمان خود، مانند

1- Muhammadan Jurisprudence

۲- این مقاله توسط عباس امام ترجمه و در مجله ترجمان وحی، سال نهم، شماره اول، ۱۳۸۴ شماره پیاپی ۱۷ صفحات ۶۳-۴۵ به چاپ رسیده است.

۳- مشخصات کتاب‌شناختی اصل مقاله بدین شرح است:

Shellabear, W. G., "Is Sale's Koran Reliable?", *The Moslem World*, 21 (1931), pp. 126-142.

تبادل واژگانی در ترجمه متون دینی: چالش‌ها و راهکارها ۲۵

بیضاوی و جلالین بوده است. آرتور جفری Arthur Jeffery در «بررسی ترجمه انگلیسی یوسف‌علی»^۱ بدین نکته می‌پردازد که یوسف‌علی در ترجمه قرآنش، دیدگاه‌ها و برداشت‌های شخصی خود را اعمال کرده است. اروینگ Irving در «مشکلات ترجمه اصطلاحات و مفاهیم قرآنی در ترجمه به انگلیسی»^۲ به برخی از مشکلات خود در ترجمه واژگان و اصطلاحات قرآن مجید می‌پردازد.

منافی اناری Manafi Anari در «ناممکن بودن تعادل کامل در ترجمه کلام‌الله»^۳ با بر شمردن عوامل زبان‌شناختی و کلامی به این نتیجه می‌رسد که رسیدن به تعادل کامل در ترجمه قرآن مجید ناممکن است. وی در مقاله دیگری با عنوان «صحت، صراحت و سلامت در ترجمه متون دینی»^۴ بدین نکته می‌پردازد که قابل فهم بودن و طبیعی بودن ترجمه متنی مذهبی، لزوماً به معنی مطابقت آن با متن اصلی نیست.

نویسنده این مقاله، در «کتاب‌شناسی توضیحی ترجمه‌های انگلیسی قرآن مجید»^۵ شصت ترجمه کامل انگلیسی قرآن مجید را با اطلاعات کتاب‌شناختی و توضیحاتی درباره کیفیت هر یک معرفی می‌کند.

۴- چارچوب نظری پژوهش

برای روشن شدن چارچوب نظری بحث، ابتدا شرایط حاکم بر تعادل واژگانی را از دیدگاه لطفی پورساعدی بطور اجمال بازگو می‌کنیم (۱۳۷۱، صص ۸۷-۸۲).
الف- معنای ارجاعی. معنای ارجاعی، معنای ملموس و بنیادی هر واژه است.
ب- معنای تجربی. معنایی است که در اثر تجربه و کاربرد به دور یک واژه هاله می‌زند.

۱- مشخصات کتاب‌شناختی اصل مقاله بدین شرح است:

Jeffery, Arthur, "Yusuf Ali's Translation of the Quran", *The Moslem World*, 30 (1940), pp. 54- 66.

۲- مشخصات اصل مقاله بدین شرح است:

Irving, T. B. , "Terms and Concepts: Problems in Translating the Qur'an", *Islamic Perspectives: Studies in Honour of Sayyid Abul A'la MawdudT*, Leicester: The Islamic Foundation, 1979, pp. 121-134.

3- "Chimerical Idea of Total Equivalence in Translating the Word of Allah"

4- "Accuracy, Clarity and Naturalness in Translation of Religious Texts"

5- "English Translations of the Glorious Qur'an: An Annotated Bibliography"

ج- آحاد معنایی. هر قوم دارای ویژگی‌های فرهنگی و نیازهای ارتباطی مخصوص به خود است با توجه به این ویژگی‌ها و نیازهاست که زبان متداول این قوم، اشیاء و پدیده‌های طبیعی را مقوله‌بندی می‌کند. وظیفه مترجم در این زمینه این است که سعی کند واژه‌ای را که در زبان مقصد به عنوان معادل برای یک عنصر واژگانی زبان مبدأ پیشنهاد می‌کند، در برگیرنده کلیه آحاد معنایی عنصر واژگانی زبان مبدأ باشد.

د- معنای همایشی. معنای همایشی معنایی است که یک واژه در سایه معنای واژه‌هایی که می‌توانند با آن بیابند پیدا می‌کند.

ه- معنای تقابلی. در تعیین معادل ترجمه‌ای، مترجم باید واژه‌های به اصطلاح «هم‌معنا» را مدنظر داشته باشد. باید توجه داشت که معنای ارجاعی هر واژه از طریق تقابل معنایی آن با واژه‌هایی که در رابطه جانشینی با آن قرار دارند، محدود می‌شود.

و- معنای ضمنی و پیش‌تصورات. پاره‌ای از واژه‌ها دارای معانی ضمنی و پیش‌تصورات ویژه‌ای‌اند که نویسنده متن عمداً این واژه‌ها را برای رساندن یک پیام ضمنی انتخاب نموده و به کار می‌گیرد. مترجم باید در تعیین معادل ترجمه‌ای بعد معنایی واژه را در نظر داشته و معنای ضمنی واژه‌های متن مبدأ را در معادل‌های ترجمه‌ای آن‌ها منعکس کند.

۵- انواع ترجمه

در این بخش از تحقیق، انواع مختلف ترجمه را از دیدگاه چند ترجمه‌شناس بنام بررسی می‌کنیم. هر نوع ترجمه تلاش می‌کند تا با رویکردی خاص به تعادل ترجمه‌ای دست یابد. نکته قابل توجه آن است که راهبردهای مختلف پیشنهادی، ارتباط مستقیمی با ماهیت متن مورد ترجمه دارد، از این رو هر متنی راهبرد یا ترکیبی از راهبردهای خاص خود را می‌طلبد. دقت نظر مترجم نیز در همین نکته است که بتواند رویکردی مناسب با متن را به کار گیرد. بسیاری از نظریه‌پردازان حوزه ترجمه معتقدند که دستیابی به تعادل ترجمه‌ای کامل غیرممکن است.

«... از آنجا که از سویی مرزبندی معنایی واژگان، منطبق بر مرزبندی قرینه‌ای در جهان خارج نیست و در نتیجه، زبان تصویر کاملی از واقعیت را به دست نمی‌دهد و از سویی دیگر، زبان‌ها حوزه‌های معنایی را به گونه‌های متفاوتی برش می‌زنند و در نتیجه تصاویر گوناگونی از واقعیت رسم می‌کنند، برخی از زبان‌شناسان را معتقد ساخته که سخنگویان زبان‌های مختلف،

جهان‌بینی‌های گوناگون دارند و در نتیجه مترجمان باید انواع جهان‌بینی‌ها را از یکدیگر بازشناسند و از آنجا که هیچ‌کس در آن واحد نمی‌تواند از عهده این کار، به گونه‌ای کامل، برآید. پس هیچ‌گاه ترجمه‌ای ایده‌آل از یک متن ارائه نمی‌شود و نخواهد شد» (صفوی، ۱۳۷۱، صص ۲۵-۲۴). طرح موضوع نظریه نسبیّت زبانی^۱ بدین معنا نیست که ترجمه کاری ناممکن است بلکه ناظر بر این نکته است که تعادل ترجمه‌ای کامل (رک. ۲-۱) دست‌نیافتنی است.

بسنّت Bassnett معتقد است که تعادل نیاپستی به مثابه یکسان بودن تلقی شود، چرا که حتی دو ترجمه از یک متن واحد نمی‌تواند یکسان باشد، چه رسد در زبان مبدأ و مقصد (بسنّت، ۱۹۸۸، ص ۳۶).

نیومارک به تقسیم انواع ترجمه می‌پردازد و معتقد است که ترجمه وفادار^۲ و ترجمه معنایی^۳ سعی می‌کنند با حفظ ساختارهای نحوی و معنایی زبان مقصد، معنای بافتی متن اصلی را بطور دقیق بازآفرینی کنند (نیومارک، ب ۱۹۸۸، ص ۴۶)، در حالی که ترجمه ارتباطی^۴ سعی می‌کند معنای کامل بافتی متن اصلی را به نحوی منتقل کند که هم محتوا و هم زبان برای خواننده زبان مقصد به سادگی قابل درک باشد (همان، ص ۴۷). ترجمه نوع اول بیشتر به نویسنده متن اصلی عنایت دارد و سعی دارد هدف و مقصود او را بدون هیچ‌گونه دخالت و دستکاری بیان کند. بدیهی است چنین ترجمه‌ای پیچیده‌تر، دور از ذهن‌تر، دقیق‌تر و فشرده‌تر است، در حالی که ترجمه ارتباطی راحت‌تر، ساده‌تر، روشن‌تر، واضح‌تر و قراردادی‌تر است (نیومارک، الف ۱۹۸۸، ص ۴۱). این که کدامیک از این دو نوع ترجمه بهتر است، بستگی به موضوع و ماهیت متن دارد. نیومارک اشاره می‌کند که برای متونی همچون نوشته‌های غیرادبی، مطبوعاتی، مقالات و کتاب‌های معلومات عمومی، کتاب‌های درسی، گزارش‌ها، نوشته‌های علمی، مکاتبات غیرشخصی، شعارها و آگهی‌های بازرگانی، رمان‌های عامه‌پسند و نظایر آن، می‌توان از روش ترجمه ارتباطی استفاده کرد. برعکس، وقتی که پیام اصلی، یعنی وقتی که زبان خاص نویسنده یا گوینده به اندازه پیام او ارزشمند است، حال چه این متن فلسفی، مذهبی،

۱- برای توضیحات بیشتر نگاه کنید به نظریه نسبیّت زبانی در کتاب کاظم لطفی پورساعدی، *درآمدی به اصول و روش ترجمه*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۱، صص ۴۷-۴۶.

2- Faithful translation

3- Semantic translation

4- Communicative translation

سیاسی، علمی، تخصصی و یا ادبی باشد، بایستی از روش ترجمه معنایی استفاده کرد (همان، ص ۴۴).

نایدا نیز در بحث انواع ترجمه به همین موضوع پرداخته و بین ترجمه تشریحی^۱ و ترجمه پویا^۲ تفاوت قائل می‌شود. در ترجمه تشریحی مترجم تلاش می‌کند تا صورت و معنای متن اصلی را بازآفرینی کند. در چنین ترجمه‌ای پیام در زبان گیرنده بایستی حتی‌الامکان در صورت و معنا به پیام اصلی نزدیک باشد. چنین ترجمه‌ای به ناچار به زیرنویس‌های متعددی نیاز خواهد داشت تا زمینه و اطلاعات فرهنگی لازم را برای درک کامل متن فراهم آورد. در ترجمه پویا هدف اصلی، طبیعی بودن بیان است و تلاش بر این است که گیرنده پیام را در بافت مؤلفه‌های فرهنگی خودش دریافت کند و هیچ‌گونه اصراری بر فهمیدن الگوهای فرهنگی زبان مبدأ برای درک متن نیست (نایدا، ۱۹۶۴، ص ۱۵۹). و همچنین معتقد است که «در واقع تفاوت‌های فرهنگی بیشتر از تفاوت‌های ساختاری زبانی، مترجم را با مشکلات جدی و پیچیده روبه‌رو می‌سازد» (همان، ص ۱۶۱). از نظر نایدا تفاوت در ترجمه‌ها، بستگی به سه عامل اساسی دارد: ۱- ماهیت پیام، ۲- هدف یا اهداف نویسنده و مترجم (به وکالت از نویسنده) و ۳- نوع مخاطب (به نقل از ونوتی Venuti، ۲۰۰۴، ص ۱۵۴).

بیکر Baker در فصل دوم کتاب خود به بررسی جنبه‌های مختلف «تعادل در سطح واژه»^۳ پرداخته و با نقل قولی از پالمِر Palmer بحث خود را آغاز می‌کند. «واژگان یک زبان اغلب آنقدر منعکس‌کننده واقعیات دنیای خارج نیستند تا بیانگر علایق مردمانی که بدان زبان تکلم می‌کنند» (بیکر، ۱۹۹۲، ص ۱۸). وی سپس به بررسی انواع مشکلات عدم تعادل واژگانی در یازده مقوله می‌پردازد و برای هر مشکل راهبردهای به‌کارگرفته شده توسط مترجمان را همراه با مثال‌هایی از زبان‌های اروپایی و غیراروپایی توضیح می‌دهد (رک. همان، صص ۴۴-۱۷). وی به نکته جالبی اشاره می‌کند: «ما معمولاً وقتی متوجه پیچیدگی‌های معنایی یک واژه می‌شویم که می‌خواهیم آن را به زبانی ترجمه کنیم که برای آن معادلی ندارد» (همان، ص ۲۲). بیکر این پدیده را مفاهیم خاصه- فرهنگی^۴ می‌نامد، آنگاه که زبان مبدأ بیانگر مفهومی است که در

1- Gloss translation

2- Dynamic translation

3- Equivalence at word level

4- Culture- specific concepts

فرهنگ مقصد ناشناخته است (همان، ص ۲۱). یکی از راهبردهایی که بیکر برای حل این مشکل پیشنهاد می‌کند «ترجمه از طریق جایگزین فرهنگی»^۱ است. در این راهبرد واژه یا اصطلاح خاصه - فرهنگی با واژه دیگری در زبان مقصد که هر چند همان معنای موضوعی^۲ را ندارد، اما تأثیر مشابهی که بر خواننده زبان مقصد می‌گذارد، جایگزین می‌شود. مزیت اصلی استفاده از این راهبرد این است که بدینسان مفهومی به خواننده منتقل می‌شود که وی از قبل با آن آشناست و می‌تواند آن را درک کند (همان، ص ۳۱). البته بیکر همین جا متذکر می‌شود که استفاده از این راهبرد بستگی به دو نکته دارد: (الف) تا چه حد افراد واجد صلاحیت به او در این زمینه اختیارات داده‌اند و (ب) هدف ترجمه.

بیکر همچنین به تفاوت‌ها در معنای بیانی^۳ اشاره می‌کند و می‌گوید: «ممکن است کلمه‌ای در زبان مقصد باشد که معنای موضوعی مشابهی داشته باشد، اما با معنای بیانی متفاوت». در چنین مواردی معتقد است که اضافه کردن به معنای بیانی آسان‌تر است تا کم کردن از آن. به عبارت دیگر مترجم می‌تواند با افزودن یک معرف یا قید مشکل را حل نماید (همان، ص ۲۳). نایدا بر اساس شواهد عینی به دست آمده از کارهای میدانی متعدد به این نتیجه رسید که پیام مذهبی به سبب بافت‌های فرهنگی و جهان‌بینی‌های متفاوت غالباً در ترجمه منتقل نمی‌شود. به این ترتیب، نایدا پی برد که معنی را نمی‌توان از تجربه شخصی و چارچوب مفهومی خاصی که شخص پیام را در قالب آن دریافت می‌کند، جدا کرد. او به این نتیجه رسید که اندیشه‌ها «باید تعدیل شوند» تا بتوانند در نقشه مفهومی تجربه بافت‌های گوناگون قرار گیرند (به نقل از ادوین گنتزler Edwin Gentzler ترجمه صلح‌جو، ۱۳۸۰، ص ۷۰).

می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که برای نایدا واحد ترجمه فرهنگ است، یعنی او در ترجمه به دنبال یافتن معادل‌های مفهومی است، به نحوی که بتواند تأثیر فرهنگی زبان مبدأ را عیناً در فرهنگ زبان مقصد بازسازی کند. برای رسیدن به چنین هدفی، مترجم بایستی نه تنها با زبان مقصد، بلکه با فرهنگ آن نیز آشنایی کامل داشته باشد تا بتواند با حفظ ظرافت‌های معنایی و فرهنگی، همان تأثیر احساسی و عاطفی زبان مبدأ را به خواننده زبان مقصد نیز منتقل

1- Translation by cultural substitution

2- propositional meaning

3- expressive meaning

کند (نایدا، ۱۹۶۴، صص ۵۱-۱۵۰). از نظر نایدا، مترجمی موفق است که بتواند «معنی متن اصلی را کامل‌تر و راضی‌کننده‌تر» ارائه دهد (همان، ص ۱۹۲).

«نایدا، همان‌گونه که در پیام و رسالت^۱ استدلال می‌کند، معتقد است که واژه‌ها اساساً برچسب‌اند (نایدا، ۱۹۶۰)؛ اگر به منظور تأثیرگذاری بر ارتباط لازم باشد، آن‌ها را تغییر دهیم، یا واژه‌های دیگری را به جای آن‌ها به کار ببریم، باید آن‌ها را بر حسب موقعیت سامان دهیم. نهاد‌های زبانی صرفاً برچسب‌هایی از منشاء انسان‌اند و «پیام» از منبعی بالاتر می‌رسد. منتها به طور برابر انعطاف‌پذیرند و بدون این‌که منظور اصلی‌شان تغییر کند، می‌توانند به صورت‌های گوناگون درآیند. برای پخش کلام خداوند در روی زمین، «بره» را می‌توان به «فک» و «خوک» و بسیاری از «صورت‌ها» یا «برچسب‌ها»ی دیگر ترجمه کرد. کار تبلیغی مبتنی بر ایجاد نقطه‌ای برای تماس و پیش رفتن از همان نقطه است - این‌که این نقطه چه باشد، اهمیتی ندارد. این فرض که پیام برتر و ازلی نه تنها وجود دارد، بلکه ابدی و متقدم بر زبان است، پیش‌فرض همیشگی نایدا و «علم» است (به نقل از گنتزler ترجمه صلح‌جو، ۱۳۸۰، ص ۷۹).

نتیجه‌گیری

این تحقیق مشخص نمود که نیل به تعادل ترجمه‌ای، امری پیچیده و نامتعیین است. به عبارت دیگر، از آنجا که تعادل ترجمه‌ای رابطه مستقیمی با موضوع متن موردنظر دارد، امری نسبی است. انتقال صورت و معنا بطور کامل در ترجمه غیرممکن است و مترجم به ناچار بایستی دست به تعدیل بزند، اما این تعدیل دارای درجاتی است. درجه این تعدیل در سطوح مختلف همچون دستوری، ساختاری، واژگانی، معنایی و سبکی با توجه به نوع متن تعیین می‌شود. به عنوان مثال نوع و درجه تعدیل در متون مطبوعاتی و ادبی و یا ترجمه شعر با ترجمه متون دینی مانند قرآن مجید، تفاوت اساسی دارد. در متون مطبوعاتی، خواننده مورد نظر است و در متون دینی گوینده کلام و سخن، همین تفاوت اساسی است که بر فرایند ترجمه و رسالت مترجم تأثیر می‌گذارد.

صلح‌جو از قول یوجین نایدا مسئله‌ای را نقل می‌کند که برای وی در ترجمه بخشی از انجیل به زبان‌های افریقایی پیش آمده است. «این بخش مربوط به جایی است که در آن

تبادل واژگانی در ترجمه متون دینی: چالش‌ها و راهکارها ۳۱

حضرت مسیح مشغول راه رفتن است و حواریون به احترام او زیر پایش برگ و شاخه‌های سبز می‌ریزند. نایدا که از طریق اعزام گروه‌های تحقیق، از واکنش خوانندگان ترجمه‌های کتاب مقدس، قبل و بعد از انتشار، مطلع می‌شد، می‌گوید اغلب افریقایی‌ها در فهم این بخش مشکل داشتند. پس از تحقیق معلوم شد که در افریقای پردرخت، شاخه و برگ نه تنها چیزی باارزشی نیست که آن را در پای بزرگی ریزند، بلکه شیئی مزاحم است که باید آن را از جلو پای افراد مهم جارو کرد. این تفاوت بوم‌شناختی مانع از فهم این مطلب بود و باید با تعدیل یا توضیح از میان برداشته شود» (۱۳۷۷، صص ۵۹-۵۸).

انتقادی که گنتزler بر نایدا وارد می‌کند، این است که نایدا برای رساندن پیام واژگان را هم عوض می‌کند و چنین تغییری را مجاز می‌شمارد. این تعدیل واژگانی در متون وحیانی همچون قرآن مجید، مجاز نیست و مترجم بایستی هم در صورت و هم در معنا به متن اصلی وفادار بماند و تعدیل فقط از طریق ارائه توضیحات در زیرنویس توجیه‌پذیر خواهد بود. در چنین ترجمه‌هایی فقط آشنایی با دو یا چند زبان کافی نیست، بلکه مترجم بایستی آشنایی کاملی با موضوع و فرهنگ دو زبان نیز داشته باشد.

توصیه یک راهبرد مشخص برای ترجمه کلیه متون نه امکان‌پذیر است و نه مطلوب. ترجمه فقط یک هنر نیست؛ علمی است با چارچوب‌های نظری مشخص. در دنیای کنونی، ترجمه شاخه‌ای از علم زبان‌شناسی است و آشنایی با اصول این علم از الزامات مترجم است. مترجم چیره‌دست هنرمندی است آشنا با اصول زبان‌شناسی که قادر است درجه تعدیل مناسب را هنگام ترجمه تشخیص دهد. مترجم موفق قادر است با کمک‌گیری از علم زبان‌شناسی کاربردی، با گزینش راهبرد مناسب، نزدیک‌ترین معادل‌های ممکن را در زبان مقصد بیابد و بدین ترتیب هم ارزش ارتباطی و هم عناصر ساختاری و بیانی متن مبدأ را به خواننده منتقل نماید.

منابع

- ۱- احمدیان، موسی، «نگاهی کوتاه به مشکلات معادل‌یابی اوقات شبانه‌روزی در ترجمه نام نمازهای روزانه به زبان انگلیسی»، مجموعه مقالات سومین کنفرانس بررسی مسائل ترجمه، دانشگاه تبریز، اسفند ۱۳۷۷، صص ۳۱-۱۰.
- ۲- اروینگ، تی.بی، «مشکلات ترجمه اصطلاحات و مفاهیم قرآنی در ترجمه به انگلیسی»، ترجمه

- عباس امام، ترجمان وحی، ۲ و ۸ (۱۳۸۳)، پیاپی ۱۶، صص ۷۶-۵۳.
- ۳- جفری، آرتور، «بررسی ترجمه انگلیسی یوسف‌علی» ترجمه عباس امام، ترجمان وحی، ۱ و ۸ (۱۳۸۳)، پیاپی ۱۵، صص ۱۰۴-۸۵.
- ۴- روحانی، محمدحسین، «نمایشگاهان زیبایی اهورایی: معانی ترجمه انگلیسی قرآن کریم محمد مادمادوک پیکتال»، *بیانات*، ۱/۳ (۱۳۷۳)، صص ۱۲۴-۱۱۶.
- ۵- سلماسی‌زاده، جواد (تألیف و ترجمه)، *تاریخ ترجمه قرآن در جهان*، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۹.
- ۶- شلابیر، دیلیو.جی.، «آیا قرآن ترجمه جرج سیل قابل اعتماد است؟»، ترجمه عباس امام و علی و جیهی، ترجمان وحی، ۲ و ۵ (۱۳۸۰)، پیاپی ۱۰، صص ۸۳-۶۴.
- ۷- صفوی، کورش، *هفت گفتار درباره ترجمه*، تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۱.
- ۸- صلح‌جو، علی، *گفتمان و ترجمه*، تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۷.
- ۹- عزتی، ابوالفضل، «تحقیقی درباره اصطلاحات اسلامی و ترجمه آنها به زبان انگلیسی»، *مقالات و بررسیها*، ۱۷-۱۸ (۱۳۵۳)، صص ۱۶۴-۱۴۶.
- ۱۰- فکرت، محمد آصف (ترجمه و نگارش)، *کتابشناسی جهانی ترجمه‌ها و تفسیرهای چاپی قرآن مجید به شصت و پنج زبان (۱۹۸۰-۱۵۱۵)*، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۳.
- ۱۱- قدوائی، ا.ر.، «کتاب‌شناسی گزیده ترجمه‌های انگلیسی قرآن کریم»، ترجمه علی حقی، مترجم، ۱۰ و ۳ (۱۳۷۲)، صص ۲۱۳-۲۰۵.
- ۱۲- کریمی‌نیا، مرتضی، «مار مادمادوک پیکتال مترجم قرآن کریم به زبان انگلیسی»، ترجمان وحی، ۱ و ۳ (۱۳۷۸)، صص ۹۳-۸۷.
- ۱۳- گنتزler، ادوین، *نظریه‌های ترجمه در عصر حاضر*، ترجمه علی صلح‌جو، تهران: انتشارات هرمس، ۱۳۸۰.
- ۱۴- لطفی‌پور ساعدی، کاظم، *درآمدی به اصول و روش ترجمه*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۱.
- 15- Anushiravani, A., "English Translations of the Glorious Qur'an: An Annotated Bibliography", *Translation Studies*, 1, 3 (2003), pp. 9-32.
- 16- Baker, M., *In Other Words: A Coursebook on Translation*, London and New York: Routledge, 1992.
- 17- Bassnett, S., *Translation Studies*, 3rd edition, London and New York: Routledge, 1988.
- 18- Catford, J.C., *A Linguistic Theory of Translation*, London: Oxford University Press, 1965.

- 19- Hatim, B. and Ian M., *The Translator as Communicator*, London and New York: Routledge, 1997.
- 20- Hussain Khan, M., "English Translations of the Holy Qur'an: A Bio-Bibliographic Study", *Islamic Quarterly*, 2 (1986), pp. 82-108.
- 21- Kidwai, A.R., "Arberry's *The Koran Interpreted*: A Note", *Hamdard Islamicus*, 11, 3 (1988), pp. 71-75.
- 22- Manafi A. S., "Accuracy, Clarity and Naturalness in Translation of Religious Texts", *Translation Studies*, 2, 5 (2004), pp. 33-51.
- 23- ———, "Chimerical Idea of Total Equivalence in Translating the Word of Allah", *Translation Studies*, 1,3 (2000), pp. 33-48.
- 24- Matar, N., "Alexander Ross and the First English Translation of the Qur'an", *The Muslim World*, 88, 1 (1998), pp. 81-92.
- 25- Newmark, P., *Approaches to Translation*, London: Prentice Hall International, 1988a.
- 26- ———, *A Textbook of Translation*, London: Prentice Hall International, 1988b.
- 27- Nida, E. A. and Charles R. Taber, *The Theory and Practice of Translation*, Leiden: E.J. Brill, 1982.
- 28- Nida, E. A., "Principles of Correspondence", in Lawrence Venuti (ed.), *The Translation Studies Reader*, 2nd edition, London and New York: Routledge, 2004.
- 29- ———, *Toward a Science of Translating*, Leiden: E. J. Brill, 1964.